

Alexandru Philippide – Sextil Pușcariu: polemică

Cristina Bezea*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:

Primit 16 martie 2021

Acceptat 23 martie 2021

Publicat 18 august 2021

Cuvinte-cheie:

filologie

istoria limbii

diacronie

Rezumat

Supunând analizei viața publică și culturală a epocii, Philippide identifică urme ale specialismului românesc la tot pasul. Determinat a demonta impostura și superficialitatea oamenilor de cultură, Philippide găsește de cuviință a lupta împotriva acestora prin intermediul polemicii științifice. Acest articol urmărește animozitatea creată între profesorul ieșean și lingvistul clujean Sextil Pușcariu, animozitate care a dat naștere unui dialog polemic savuros stilistic.

1. Preliminarii

Lingvistica românească din prima jumătate a secolului al XX-lea a fost dominată de activitatea înfloritoare a doi lingviști, savanți și profesori: Alexandru Philippide la Universitatea din Iași și Sextil Pușcariu la Universitatea din Cluj.

Pentru că dezvoltarea culturală și științifică nu se realizează întotdeauna pe baza eforturilor concentrice ale învățaților vremii, uneori, polemica rămâne în centrul oricărui demers științific, fiind cea care reușește să facă lumină printre teoriile eronate vehiculate de diverși savanți, pentru ca în final, după înlăturarea eventualelor erori, să supraviețuiască timpului doar ceea ce este cu adevărat valoros.

2. Ipostaze polemice

Alexandru Philippide își conține și își desfășoară activitatea științifică în mod riguros. Lingvistul considera că știința „trebuie supusă adevărului, să fie morală, deoarece constituie mijlocul optim prin care ființa umană devine, eliberându-se de povara materiei și apropiindu-se de rațiune și spirit” (Gafton, 2009, p. 51). O dată cu acesta, începe o nouă etapă în cultura românească, o etapă în care lingvistul ieșean, conștient de forța sa intelectuală, încearcă să impună în viața publică și culturală a țării modelul unui savant desăvârșit.

Aflat într-o neobosită căutare a adevărului științific și înzestrat cu o personalitate polemică și originală, Philippide disprețuia orice formă de înșelăciune și incultură. Caracterizat de o corectitudine ireproșabilă, erudiție, pasiune pentru știință și adevăr, întreaga sa operă este brăzdată de elemente de polemică, toate acestea însoțite de un ton acid și o atitudine critică. Impetuoșitatea, idealismul, reacțiile imprudente și fruste, efortul declarat de a schimba „din temelii societatea românească” (Oprișan, 1986, p. 5), îl califică pe Philippide drept o „personalitate cu structură temperamental-psihologică de factură romantică” (Florescu, 2009, p. 44), fapte puse pe seama fie a unui dat nativ, fie a unui negativism critic cauzat de izolarea printre contemporani.

„Savantul român oglindește societatea românească. Cum e turcul, și pistolul. Cum e țara și savantul” (Philippide, 1907, p. 68), afirma cu amărăciune Philippide, observând jalnica improvizație ce caracteriza societatea românească. Astfel, critica sa este orientată cu precădere asupra condiției intelectualului în cultura universală și în cea română, responsabil de situația națiunii căreia îi aparține. Acestuia Philippide îi va reproșa, pornind de la exemple cunoscute, specializarea strâmtă și îngustimea orizontului.

* Adresă de corespondență: cristina_pupaza@yahoo.com.

Prototipul acestui intelectual pedant, pe al cărui portret Philippide îl va schița în articolele sale polemice și a cărui activitate științifică este văzută ca mijloc și nu ca scop, este constituit de așa-numitul „specialist român”, categorie înfloritoare după 1866. Interesată de impunerea unui climat științific sănătos, prielnic dezvoltării țării, atitudinea critică frustră, impetuoasă și scrutătoare a lui Philippide conturează figura „specialistului român”, alături de care se va antrena într-o confruntare, căreia îi va dedica întregul său demers polemic. În opinia profesorului ieșean, munca acestui specialist nu poate fi decât „o muncă pripită, ca cea a unui om cuprins de friguri, o muncă îmboldită de dorința de a ajunge răpede și cu orice preț” (Philippide, 1891, p. 1022) și „nu poate duce decât la o șarlatanie literară, la o podoabă cu pene străine, la acea semicultură, care, după părerea tuturor oamenilor, este mai rea decât prostia” (Philippide, 1891, p. 1022). Activitatea de bază a acestuia se exclude domeniului științific, devenind o „pseudoshiință” asemenea celei exemplificate de Philippide în articolul *Pseudoshiință contemporană*, cu referire la lucrarea semnată de Elise Richter, *Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen* (Philippide, 1911, p. 57–78).

Ochiul critic al savantului ieșean se oprește și asupra tânărului Sextil Pușcariu; împreună cu acesta Philippide va purta în paginile revistelor vremii un dialog polemic înflăcărat. Dialogul stabilit între cei doi va cuprinde elemente de ironie, umor și satiră din partea savantului ieșean.

Polemica Philippide–Pușcariu reunește doi mari șefi de școală lingvistică, care, în ciuda divergențelor și opozițiilor create, rămân, în posteritate, afini prin numeroasele puncte comune: amândoi au fost teoreticieni exemplari ai limbajului, au întemeiat instituții de profil, și-au legat numele, într-un fel sau altul, de *Dictionarul tezaur al limbii române*, și-au repudiat efuziunile lirice ale tinereții și au îmbrățișat sporadic filologia, critica și istoria literară (Pavel, 2013, p. 41).

O primă ipostază a polemicii Philippide–Pușcariu are în vedere preluarea unei serii de etimologii fără menționarea sursei. Atacul este lansat de Philippide în articolul *Specialistul român*, din „Viața românească”. Pușcariu răspunde prompt acuzației într-un articol din paginile revistei „Convorbiri literare”. Modul în care Pușcariu se hotărăște să ia poziție împotriva lui Philippide este prin întoarcerea acuzației de plagiat, cu referire la lucrarea lui Philippide, *Principii de istoria limbii*. Astfel, afirmația lui Sextil Pușcariu din articolul *Adevărurile D-lui Philippide*: „Se știe că această lucrare este o localizare neisbutită după H. Paul, în care se găsesc atâtea vederi greșite, etimologii și explicări lingvistice atât de copilărești, o lipsă atât de desăvârșită de cele mai elementare noțiuni de filologie romanică, încât nu cred să existe om pe lume, care respectând timpul, să o fi cetit întreagă” (Pușcariu, 1907, p. 205), se dovedește a fi deloc obiectivă. Au existat și alte critici la adresa acestei lucrări a profesorului ieșean. O astfel de critică răuvoitoare la adresa lucrării lui Philippide oferă și O. Densusianu, care, după referințele critice aduse cărții lui Philippide în *Histoire de la langue roumaine*, volumul I și *Pagini din cultura noastră universitară* (vezi Ivănescu, 1984, p. XIV), publică articolul *Cum se falsifică la noi titlurile științifice*, în care vorbește despre aceasta ca despre „o simplă localizare și nimic mai mult” (Densusianu, 1901, p. 423) după H. Paul. Ba mai mult decât atât, Densusianu găsește lucrarea confuză și lipsită de informații serioase, însă demnă de autorul ei, un croitor dibaci în prefaceri și cârpituri, care în operațiunea sa de compilator, a alunecat mereu pe urmele principiilor lui Hermann Paul și acolo unde acesta nu i-a mai fost de folos, a apelat la Miklosich. Argumentele aduse de acesta sînt combătute de G. Ivănescu, care consideră întreaga pledoarie a lingvistului bucureștean o calomnie, căci Philippide n-a împrumutat de la H. Paul decât titlul general și titlurile mai multor capitole ale cărții, precum și modul de a concepe și a denumi unele schimbări ale limbii, iar critica vehementă pe care Densusianu i-a adresat-o lui Philippide, în încercarea sa de a-l discredita pe lingvistul ieșean nu are baze solide, motorul indignării sale fiind, se pare, de altă natură (Ivănescu, 1984, p. XIV).

Reacțiile împotriva articolului lui Pușcariu nu întîrzie să apară. Astfel, în numărul al doilea al revistei „Viața românească”, este publicat articolul „Adevărurile d-lui Pușcariu”, în care sînt denunțate argumentele lui Pușcariu, precum și contradicțiile din luarea sa de poziție. Cu un ton ironic, zeflemitor, autorul, Grammaticus (identificat în persoana lui G. Pascu), își încheie articolul referindu-se la expresia finală din articolul lui Pușcariu „Articolul d-lui Philippide va urma – nu însă pentru mine”, cu aprecierea: „domnule Pușcariu, gestul acesta nu se potrivește, ba mai are păcatul că e și arhi-banal” (Grammaticus, 1907, p. 368–

372).

Animozitatea dintre Philippide și Pușcariu are și un alt fundament, constituit de episodul referitor la realizarea *Dicționarului limbii române* al Academiei. În 1897, Philippide preia sarcina redactării, de la început, a dicționarului academic; astfel începe un capitol important din activitatea științifică a lingvistului ieșean. Inițial realizată împreună cu o serie de colaboratori (I. Botez, C. Botez, și G. Ibrăileanu), ulterior continuată singur, munca redactării dicționarului a necesitat mai mult timp decât prevăzuse Philippide, fapt care a generat conflictului ulterior cu Academia. Cu toată „munca sa de uriaș” (*Grammaticus*, 1906, p. 426), în decursul a șase ani Philippide a publicat aproximativ un sfert din impresionanta lucrare lexicografică (manuscrisul redactat de Philippide, cuprinzând literele A, B, C și D până la prepoziția *de*, a rămas nepublicat; din el au apărut doar două machete, una de 12 pagini, cuprinzând începutul literelor A și C, și a doua de 32 de pagini, cuprinzând cuvintele de la litera A până la *acord*), în 1905, pe baza conflictului creat, Philippide hotărăște continuarea lucrării pe cont propriu, în afara instituției oficiale. Apariția în 1907 a primelor fascicule din noul dicționar academic preluat de Sextil Pușcariu, îl determină pe Philippide să renunțe la proiectul său, o lucrare care promitea a fi o remarcabilă operă lexicografică.

Spirit polemic prin excelență, Philippide publică în decembrie 1908, sub pseudonimul *Philologus*, un articol intitulat *Dicționarul Academiei sau basmul cucușului roș*. Acesta condamnă faptul că, deși noul dicționar a fost mult scurtat și stîlcit, durata elaborării acestuia este la fel de mare, dacă nu chiar mai mare: „mai bine lăsăm prin testament ordin urmașilor să cumpere opera, cînd va apărea în întregime” (*Philologus*, 1908, p. 260). O altă nemulțumire a lui Philippide se referă la preluarea materialului din lucrările analoge realizate de Hasdeu¹ sau Tiktin: „dacă acest dicționar al Academiei va îmbrăca haina garmond cu linii și cu spațiuiri, va fi taman dicționarul lui bietul Hasdeu săracul, și cu drept cuvînt, căci este sînge din sîngele lui și os din osul lui” (*Philologus*, 1908, p. 259–260), „dacă cumva dela D înainte, cînd nu vei mai avea de împrumutat nici pe Hasdeu nici pe Tiktin, te încurci, doamne ferește” (*Philologus*, 1908, p. 260). Adresîndu-se Academiei Române formată, la rîndul ei, din specialiști români, Philippide afirmă impetuos: „Dicționarul D-lui Philippide nu-ți plăcea, pentru că era prea bogat și se putea găti în 15 ani, iar istalalt îți place, pentru că e sărac în conținut, umflat cu palavre și nu se va găti nici într-o sută; căci așa ți-i firea, să-ți placă forma goală, dar umflată” (*Philologus*, 1908, p. 260). Enunțurile asertive sînt dublate de interogații retorice și exclamații, cu scopul de a impune lectorului punctul propriu de vedere: „Iaca-i vezi, pe acești copii răsfațați? Au să ajungă să-ți dee bobîrnace peste nas și apoi să-ți bată în pumni, și ai să te tăvălești totuș înaintea lor în genunchi, pentru că ți-s copiii tăi prea iubiți, prentrecă-ți samănă și li sameni. Să-ți trăiască! Să ai parte de dînșii și ei de tine!” (*Philologus*, 1908, p. 260). În finalul articolului, Philippide deplînge starea prezentă a bibliotecii din Iași, care ar merita din plin o finanțare din partea statului, asemănătoare celei acordate realizării dicționarului, „operă ce va apărea la paștele calului” (*Philologus*, 1908, p. 261).

Lipsa de precizie în formularea pozițiilor pe care le adoptă și contradicțiile din modalitățile de combatere a acuzațiilor primite sînt alte nemulțumiri pe care Philippide i le reproșează lui Pușcariu, nemulțumiri care fac obiectul articolului *Cum se apără specialistul român*. Pornind de la exemplul particular al lui Pușcariu manifestat în articolul din „*Zeitschrift für romanische Philologie*”, XXXI, Philippide identifică trei modalități, caracteristice specialistului român, pentru a „te face că combați o acuzație, ce ți se aduce cu drept cuvînt, și a scăpa de primejdie bolmojind lucrurile și ameișind de cap pe cel care te ascultă ori pe cel care te citește” (*Philippide*, 1908, p. 16). În opinia lui Philippide, acestea sînt: „1. Te faci că combați, dar vorbești cu totul despre altceva, spui cai verzi pe păreți, cum se zice”; „2. Ca probă că ești nevinovat arăți că acela care te acuză ți-i dușman”; „3. Acuzatul se apără arătînd că acuzatorul a vorbit rău de judecători într-o ocazie oarecare” (*Philippide*, 1908, p. 16), toate utilizate de Pușcariu în încercarea de combatere a următoarelor trei acuzații făcute de Philippide: „1. Schimbă înțelesul unui cuvînt pentru hatîrul unei etimologii: pe *mezîn* îl traduce cu *mijlociu* pentru a-l putea deriva din *medianus*. 2. Schimbă forma unui cuvînt pentru hatîrul unei etimologii: pe cuvîntul *pănaț* din psaltirea șcheiană., ps. 136, 6, îl schimbă în

¹ Aceași imputare aduce și *Botez* (1906, p. 586–589), considerînd dicționarul lui Pușcariu „o ediție «revăzută», dar necorectată a Etimologicului d-lui Hasdeu”.

păraț pentru a-l putea deriva din *palatium*. 3. Împrumută etimologiile altora și le dă drept ale sale, în special dela mine a împrumutat 22” (Philippide, 1908, p. 17).

În ceea ce privește primul mod de combatere, Philippide mărturisește ironic că: „o nimerește cu oiștea în gard, cum se zice, Dl. Pușcariu, dar nu pot să-i tăgăduesc oarecare fineță la întrebuițarea primului mod falș de apărare”, însă, acolo „unde e necioplit de tot” sînt celelalte două moduri (Philippide, 1908, p. 20). Astfel, pentru a demonstra intenția dușmănoasă din spatele acuzațiilor lui Philippide, Pușcariu uzează de episodul privitor la Dicționarul academic, insinuînd că lingvistul ieșean a lansat acuzațiile la adresa sa „de ciudă, pentru că i-a luat Academia Romîină lucrarea dicționarului și mi-a încredințat-o mie»” (Philippide, 1908, p. 21). Philippide recurge la atac personal pentru a împiedica răspîndirea unor astfel de informații eronate: „D-apoi lucrul nu stă așa, ci cu totul altfel. Dl. Pușcariu scrie azi dicționarul Academiei, pentru că n-a voit altul să-l scrie, și acel altul sînt eu” (Philippide, 1908, p. 21), iar referitor la invidia pe care Pușcariu susține că acesta i-ar nutri-o: „Nu eu sînt supărat pe Dl. Pușcariu, nu, ci D-sa este supărat pe mine” (Philippide, 1908, p. 22), amintind de scrisoarea pe care tînărul Pușcariu i-o trimite lui Philippide în 1897, în care îi cerea să-l ia colaborator la elaborarea dicționarului, scrisoare la care Philippide nu a răspuns.

Veritabil specialist român, Pușcariu utilizează și ultimul mod de apărare afirmînd următoarele: „« Chiar învățații străini sînt dăruiți de Philippide cu particulare attribute. Meyer-Lübke și Sandfeld-Jensen n-au, după dînsul, nici idee de fonetică, Schuchardt e un recensent fără scrupul. Tot așa Herzog. Ca tipuri de recenzenti fără scrupul sînt dați Gaston Paris și Tobler»” (Philippide, 1908, p. 23). Asumat și bazat întotdeauna pe argumente științifice solide, Philippide nu se dezice de afirmațiile sale, deși răstălmăcite de Pușcariu: „nicio frică nu mă poate împiedeca de a spune un lucru adevărat, chiar dacă acel lucru adevărat ar fi supărător pentru Meyer-Lübke, Schuchardt, Tobler”, „eu nu mă tem de fulgerele nimărui, căci doar nu sînt Trac degeaba” (Philippide, 1908, p. 23).

3. Concluzii

Peste timp, Pușcariu va trece peste eventualele resentimente create de dialogul polemic purtat cu Philippide, și, dovedind obiectivitatea unui adevărat om de știință, mai presus de ostilitatea în care s-au aflat, la apariția primului volum din *Originea românilor*, acesta va afirma apreciativ: „o lucrare fundamentală, care denotă o putere de muncă ce trebuie să inspire oricui cel mai profund respect” (Pușcariu, 1927, p. 1333), promițînd totodată o recenzie amplă după apariția celui de-al doilea volum al lucrării, recenzie care însă nu a mai apărut.

Atacurile lansate de Philippide asupra lui Pușcariu și asupra „specialiștilor improvizați”, în general, sînt născute din respect, atît pentru oameni, cît și pentru știință, pentru că la baza oricărui demers polemic al său nu se află o cauză de cîștig, un adversar de înlăturat, ci scopul acestora este de a veghea la buna evoluție a științei.

Bibliografie

- Botez, C. (1906). *Dicționarul Academiei și d. Sextil Pușcariu*, în „Viața românească”, I (10), p. 586–589.
- Densusianu, Ov. (1901). *Cum se falsifică la noi titlurile științifice*, în „Noua revistă română”, 33, p. 418–425.
- Florescu, C. (2009). *Alexandru I. Philippide. Coordonate stilistice*, în „Philologica Jassyensia”, V (1), p. 43–50.
- Gafton, Al. (2009). *Originea românilor – piatra de temelie a Școlii lingvistice de la Iași*, în „Philologica Jassyensia”, V (1), p. 51–55.
- Grammaticus (1907). „*Adevărurile d-lui Pușcariu*”, în „Viața românească”, II (2), p. 368–372.
- Grammaticus (1906). *Dicționarul limbii române și d. Philippide*, în „Viața românească”, I (3), p. 426–431.
- Ivănescu, G. (1984). *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Al. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, ediție îngrijită de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei R.S.R., București.
- Oprîșan, I. (1986). *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, vol. I, Editura Minerva, București.
- Pavel, E. (2013). *Alexandru Philippide – între filologie și istorie literară*, în AUI, secțiunea IIIe, *Linguistică*, LIX, p. 32–41.
- Philippide, A. (1891). *Idealuri*, în „Convorbiri literare”, XXV, p. 1015–1023.

- Philippide, A. (1907). *Specialistul Român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*, Editura „Vieții românești”, Iași.
- Philippide, A. (1908). *Cum se apără specialistul român*, în „Viața românească”, **III** (1), p. 16–28.
- Philippide, A. (1911). *Pseudoștiință contemporană: Elise Richter, Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanische Sprachen, în 27. Beibefz zur Zeitschrift für romanische Philologie, p. 57–143*, în „Viața românească”, **VI** (10), p. 57–78.
- Philologus (1908). *Dicționarul Academiei sau basmul cucușului roș*, în „Viața românească”, **III** (2), p. 257–261.
- Pușcariu, S. (1907). *Adevărurile D-lui Philippide*, în „Convorbiri literare”, **XLI** (2), p. 205–208.
- Pușcariu, S. (1927). *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, **IV** (2), 1924–1926, p. 1303–1409.